

11. Закон України «Про профілактику правопорушень» (проект). <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/>
12. Вавриш А.В. Особливості побудови моделі організації запобігання злочинам у будівельній галузі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 133–146.
13. Голіна В. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів (теорія і практика): дис... д-ра юрид. наук. Х., 1994.
14. Козар А.В. Кримінологічна характеристика та запобігання Національною поліцією України посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2020. 223 с.
15. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
16. Конституція України від 28 червня 1996 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
17. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.26>

МИРГОРОДСЬКИЙ О.І.

**ОКРЕМІ НАПРЯМИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ,
ВЧИНЕНОМУ ШЛЯХОМ НЕЗАКОННИХ ОПЕРАЦІЙ З ВИКОРИСТАННЯМ
ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ**

**CERTAIN AREAS OF GENERAL SOCIAL PREVENTION
OF FRAUD COMMITTED THROUGH ILLEGAL OPERATIONS WITH
THE USE OF ELECTRONIC COMPUTERS**

У статті розглядаються окремі напрями загальносоціального запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Наголошується на тому, що запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (як і будь-якому іншому акту кримінально протиправної поведінки), здійснюється на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному. Комплекс заходів загальносоціального запобігання деліктам реалізується загальними та спеціальними суб'єктами протидії злочинності. Вказано, що саме на загальносоціальному рівні запобігання кримінальним правопорушенням закладаються підвалини для побудови сучасної правової держави. Вказаний рівень спрямований на нейтралізацію детермінантів злочинів та кримінальних проступків. Зазначається, що широкомасштабна війна, яку російська федерація розв'язала проти України, стала детермінантом поширення кримінальних правопорушень у вигляді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Виокремлюються основні напрями діяльності, що мають реалізовуватись на загальносоціальному рівні запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 4 ст. 190 КК України: створення (модернізація) програм безоплатного надання (або відновлення) житла для осіб,

чій домівки зруйновані або пошкоджені внаслідок агресії держави-терориста; модернізація програм доступного кредитування житла, підвищення рівня фінансової та гуманітарної допомоги для осіб, які постраждали через війну, яку російська федерація розв'язала проти України, тощо. Зроблено висновок про те, що найбільш ефективними напрямками запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, на загальносоціальному рівні є: посилення рівня соціальної підтримки громадян, які постраждали внаслідок воєнної агресії з боку російської федерації та рівня державного контролю за механізмом реалізації цієї підтримки (перевірка правомірності отримання громадянами відповідної допомоги); створення (модернізація) програм доступного житла; створення нових робочих місць шляхом залучення зарубіжного капіталу; посилення роботи у напрямку національно-патріотичного виховання молоді тощо.

Ключові слова: *електронно-обчислювальна техніка, детермінанти кримінальних правопорушень, закон, запобігання злочинності, Кримінальний кодекс України, шахрайство.*

The article examines some areas of general social prevention of fraud committed through illegal transactions with the use of electronic computing equipment. It is emphasized that prevention of fraud committed through illegal transactions with the use of electronic computing equipment (as well as any other act of criminal behavior) is carried out at three levels: general social, special criminological and individual. A set of measures for general social prevention of torts is implemented by general and special subjects of crime prevention. It is indicated that it is at the general social level of criminal offenses prevention that the foundations for building a modern rule-of-law state are laid. This level is aimed at neutralizing the determinants of crimes and criminal offenses. It is noted that the large-scale war unleashed by the Russian Federation against Ukraine has become a determinant of the spread of criminal offenses in the form of fraud committed through illegal operations using electronic computers. The author identifies the main areas of activity that should be implemented at the general social level to prevent criminal offenses under Part 4 of Article 190 of the Criminal Code of Ukraine: creation (modernization) of programs for free provision (or restoration) of housing for persons whose homes were destroyed or damaged as a result of the aggression of the terrorist state; modernization of affordable housing lending programs, increase of the level of financial and humanitarian assistance for persons affected by the war waged by the Russian Federation against Ukraine, etc. It was concluded that the most effective ways to prevent fraud committed through illegal operations using electronic computing technology at the general social level are: strengthening the level of social support for citizens who suffered as a result of military aggression by the Russian Federation and the level of state control over the implementation mechanism this support (verification of the legality of citizens receiving appropriate assistance); creation (modernization) of affordable housing programs; creation of new jobs by attracting foreign capital; strengthening work in the direction of national-patriotic education of youth, etc.

Key words: *electronic computers, determinants of criminal offenses, law, crime prevention, Criminal Code of Ukraine, fraud.*

Актуальність теми. Відповідно до ст. 41 Конституції України, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [1].

Не дивлячись на відповідну норму Конституції, На сьогоднішній день спостерігається тривожна динаміка поширення кримінальних правопорушень у виді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Для подолання відповідної тенденції важливою є реалізація суб'єктами протидії злочинності (як загальними, так і спеціальними) комплексу заходів із запобігання названому виду кримінальних правопорушень на різних рівнях (загальносоціальному, спеціально-криминологічному, індивідуальному тощо).

Стан дослідження. Питання запобігання шахрайству частково розкривалося у роботах таких вітчизняних вчених, як С. І. Афанасенко, І. О. Бандурка, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва,

В. С. Березняк, В. М. Бесчастний, П. Д. Біленчук, І. Г. Богатирьов, О. Ю. Бусол, В. В. Голіна, В. К. Гришук, О. М. Джу́жа, Ю. А. Дорохіна, П. М. Коваленко, О. М. Комар, І. М. Копотун, Л. Ф. Лефтеров, В. В. Марков, С. І. Мінченко, С. А. Мозоль, В. В. Пахомов, М. С. Пузирьов, Д. О. Ричка, О. В. Таран, Т. Г. Таран, О. В. Тарасова, П. Л. Фріс, Г. М. Чернишов, С. С. Чернявський, В. В. Шаблистий, О. Ю. Шостко, О. С. Юнін та ін. Водночас, відповідні дослідження стосувались, як правило, спеціально-кримінологічного запобігання та охоплювали шахрайство як делікт в цілому, а не були сфокусовані навколо такого його різновиду як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Метою статті є дослідження окремих напрямів загальносоціального запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Виклад основного матеріалу. Загальносоціальний рівень запобігання кримінальним правопорушенням має виняткову важливість, адже на ньому закладаються підвалини побудови в майбутньому правової держави з низьким рівнем злочинності. Так, наприклад, такі заходи як соціально-патріотичне виховання молоді, економічні реформи, модернізація системи освіти тощо сприяють тому, що в майбутньому держава отримає покоління освічених людей з високим рівнем правосвідомості.

Сутність загальносоціального рівня запобігання злочинності вдало розкривають В. І. Курило, О. Є. Михайлов та О. С. Яра, які зазначають, що функція загальносоціальної профілактики послідовно здійснюється на протязі усього прогресивного розвитку суспільства. Загальносоціальне попередження злочинності пов'язане з найбільш значимими і довгостроковими видами соціальної діяльності, великими міхами розвитку економіки, забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, підтримки культури і моральності, зміцнення законності, соціального захисту населення. Подібні заходи не ставлять перед собою спеціальних цілей боротьби зі злочинністю і попередження злочинів. Однак вони мають важливий кримінологічний аспект, оскільки є основою, платформою спеціальної профілактики, так як їхня спрямованість на вирішення задач соціального розвитку створює передумови обмеження злочинності, протидіє криміногенним чинникам, які її продукують [2, с. 184].

Як правило, на загальносоціальному рівні реалізуються заходи, спрямовані на нейтралізацію криміногенних факторів, що сприяють вчиненню різних груп злочинів та кримінальних проступків, а не конкретних кримінальних правопорушень [3, с. 33]. До їх числа відносяться і заходи, спрямовані на вирішення соціально-економічних проблем, що виступають в якості детермінантів корисливих та насильницьких актів суспільно небезпечної поведінки.

Соціально-економічні проблеми – одна з головних причин вчинення шахрайства шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Саме бажання швидкого збагачення, зумовлене відсутністю достатніх коштів, у більшості випадків підштовхує особу здійснити зазначений акт протиправної поведінки [4, с. 206].

З огляду на даний факт очевидно, що найважливіший напрям загальносоціального запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, полягає у підвищенні рівня соціального добробуту населення.

Станом на сьогоднішній день проблема недостатньої соціальної захищеності людини в Україні лише посилюється, що пов'язано з широкомасштабною війною, яку російська федерація, всупереч всім міжнародним договорам та принципам, розв'язала проти нашої держави у лютому 2022 р. Дана війна породила цілий комплекс соціально-економічних проблем. Зокрема, як зазначає І.М. Чайка, введення воєнного стану у 2022 році та бойові дії, які веде країна-агресор стали одними із основних причин активної зміни громадянами у 2022 році місць проживання, втрати роботи тощо, що сприяло зростанню випадків пошуку незаконних способів збагачення, у т.ч. – заволодіння майном шляхом обману та зловживання довірою. У зв'язку із цим, на думку вченої, актуальним є перегляд соціальних послуг, які надаються внутрішньо переміщеним особам, посилений контроль за їх реальним місцезнаходженням та сприяння швидкому працевлаштуванню, що необхідно реалізувати шляхом перегляду положень Закону України від 20 жовтня 2014 року № 1706–VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Особлива увага має бути приділена розбудові житлово-комунальної інфраструктури для забезпечення тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та подолання корупційних інтересів осіб, які надають гуманітарну та благодійну допомогу, а також тих, які є посередниками між волонтерськими організаціями та міжнародними донорами [5, с. 182].

Повністю погоджуємось із даною тезою. Дійсно, війна стала потужним детермінантом вчинення означеного виду кримінальних правопорушень. При цьому, даний фактор підвищує рівень віктимності окремих категорій громадян (особи, які проживають в районі проведення бойових дій або на тимчасово окупованих територіях тощо) з одного боку, та створює додаткові можливості для кримінальних правопорушників – з іншого) [6, с. 824].

Для подолання означеної проблеми важливо створити програми доступного житла для названої категорії громадян (або модернізувати наявні). Для цього важливо:

1. Створити нові програми (або модернізувати наявні) безоплатного надання житла для осіб, чий дім були зруйновані внаслідок дій держави-окупанта (або виплати відповідних компенсацій). Наразі одним із основних документів, що регулює питання допомоги названій категорії осіб виступає Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації (далі – Порядок), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 947 [7].

Без сумніву, відповідна соціальна програма є важливою та дозволяє особам отримати певні кошти від держави, органів місцевого самоврядування або з інших джерел у випадку руйнації її житла внаслідок дій держави-окупанта. Водночас, цей документ містить серйозні недоліки, адже відповідно до п.п. 31-32 Порядку, розмір грошової допомоги постраждалим становить від трьох до п'ятнадцяти прожиткових мінімумів для працездатних осіб а максимальний розмір компенсації становить не більш як 300 тис. гривень за один об'єкт зруйнованого житла [7].

Думається, у багатьох випадках відповідний розмір грошової компенсації є недостатнім, адже на сьогоднішній день придбати житло у більшості українських міст (особливо в обласних центрах) за 300 тис. гривень неможливо. При цьому максимальний розмір грошової допомоги також виглядає недостатнім (15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб).

Підсумовуючи викладене вище зауважимо, що в умовах, коли на території України точиться активна фаза війни, державний бюджет нашої держави переживає гострий дефіцит коштів, проте реалізація подібних програм має займати одне з пріоритетних місць державної політики.

2. Модернізувати програму доступного кредитування житла «Оселя». Програма «Оселя» передбачає отримання житла різними категоріями населення (серед яких і внутрішньо переміщені особи) за низькими процентними ставками. Водночас ця програма має певні недоліки. Розглянемо їх детальніше.

Станом на сьогоднішній день, відповідно до п. 3 Умов забезпечення приватним акціонерним товариством «Українська фінансова житлова компанія» доступного іпотечного кредитування громадян України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.08.2022 р. № 856 (далі – Умови), скористатись даною програмою можуть наступні категорії осіб:

1) військовослужбовці Збройних Сил за контрактом, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки Міноборони, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, Держспецтрансслужби, прокурори спеціалізованих прокуратур у сфері оборони Офісу Генерального прокурора, особи рядового і начальницького складу ДСНС, співробітники Служби судової охорони, детективи, старші детективи та особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро, особи рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, детективи та особи начальницького складу Бюро економічної безпеки, поліцейські, а також члени сімей зазначених осіб (крім того, до цієї категорії осіб додані фізичні особи, перелічені у абзаці 2 підпункту 1 пункту 3 названого документа – прим.);

2) медичні працівники (фахівці та професіонали) закладів охорони здоров'я державної або комунальної форми власності;

3) педагогічні працівники закладів освіти державної або комунальної форми власності;

4) наукові (науково-педагогічні) працівники закладів освіти та наукових установ державної або комунальної форми власності;

5) ветерани війни та члени їх сімей; учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, сім'ї загиблих (померлих) ветеранів війни, визначені статтею 10 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", а також сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України;

6) внутрішньо переміщені особи;

7) інші громадяни України, які не мають власної житлової нерухомості або у власності яких менше ніж 52,5 кв. метра для сім'ї з однієї особи (одинок особа) та додатково 21 кв. метр - на кожного наступного члена сім'ї (не враховуються об'єкти житлової нерухомості, що розташовані на територіях активних бойових дій, територіях активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси, або тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого Міністерства Реінтеграції, для яких не визначена дата завершення бойових дій або тимчасової окупації) [8].

Таким чином, означена програма передбачає широке коло громадян, які мають право нею скористатись та отримати доступне житло. Втім, механізм реалізації «ЄОселі» має ряд недоліків, які, на нашу думку, доречно скоригувати. Так, наприклад, у абз. 6 п. 7 Умов зазначається наступне: «Компенсація частини процентної ставки за кредитами надається Укрфінжитлом позичальникам, зазначеним у підпунктах 1-4 пункту 3 цих Умов, які отримали у кредитора кредит, забезпечений предметом іпотеки, з метою зниження їх фактичних витрат на сплату базової процентної ставки до рівня 3 відсотки річних...» [8]. При цьому для решти ж категорій громадян передбачена процентна ставка у розмірі 7 відсотків річних.

З викладеного слідує, що особи, зазначені у підпунктах 5–6 (ветерани війни та члени їх сімей, внутрішньо переміщені особи тощо) не мають права на отримання житла на умовах сплати процентної ставки на рівні до 3 відсотків річних, що, на нашу думку, є доволі дискусійним рішенням. Так, внутрішньо переміщена особа, яка через дії держави-окупанта була змушена покинути свою оселю та переїхати до інших населених пунктів нерідко не має достатніх можливостей для того, щоб сплачувати процентні ставки на рівні навіть 7 відсотків річних (як і, наприклад, члени сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України).

Враховуючи викладене пропонуємо викласти абз. 6 п. 7 Умов забезпечення приватним акціонерним товариством «Українська фінансова житлова компанія» доступного іпотечного кредитування громадян України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.08.2022 р. № 856, викласти у наступній редакції: «Компенсація частини процентної ставки за кредитами надається Укрфінжитлом позичальникам, зазначеним у підпунктах 1-6 пункту 3 цих Умов, які отримали у кредитора іпотечний кредит, з метою зниження їх фактичних витрат на сплату базової процентної ставки до рівня 3 відсотки річних...».

Отже, забезпечення населення України доступним житлом (особливо в умовах дії на території нашої держави правового режиму воєнного стану) – один з ефективних заходів запобігання шахрайству, що вчиняється шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, на загальносоціальному рівні.

У розрізі дослідження загальносоціального запобігання згаданому акту делінквентної поведінки цікавими вбачаються роздуми І. М. Чайки про те, що з огляду на майнову природу шахрайства, способом вирішення проблеми безробіття як однієї з причин вчинення досліджуваного кримінального правопорушення потенційно позитивними заходами можна вважати: 1) стабілізацію законодавства в сфері господарської діяльності із переглядом відповідної нормативно-правової бази, що сприятиме розвитку підприємництва в Україні та удосконалив процедуру використання та перерозподілу бюджетних коштів та зниженню рівня монополізації промисловості; 2) розширення сфери соціальних послуг для вразливих категорій населення (у т.ч. – шляхом удосконалення механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування); 3) усунення ризиків іміджевих втрат держави, обумовлених зниженням рівня інвестиційної привабливості через нестабільну політичну ситуацію (у т.ч. – через введення правового режиму воєнного стану); 4) удосконалення процедури здійснення економічних операцій та функціонування ринку праці в кризових умовах (пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, воєнний стан тощо); 5) боротьбу з явищем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 6) створення механізму ефективного застосування санкцій (адміністративних та кримінальних штрафів з метою поповнення державного бюджету; різного роду робіт, а також трудової діяльності під час відбування покарання у виді позбавлення волі – з метою використання безоплатної праці та економії державних коштів); 7) удосконалення процедури сплати процесуальних витрат, присуджених до стягнення [5, с. 179–180].

Повністю погоджуємось із даною тезою. Дійсно реалізація відповідних напрямків діяльності (серед яких одне з центральних місць займає створення робочих місць в умовах війни) відіграє вагомe значення в питанні запобігання кримінальним правопорушенням у виді шахрайства загалом та такого його різновиду, як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій

з використанням електронно-обчислювальної техніки зокрема. При цьому, для вирішення питання щодо створення нових робочих місць в умовах війни важливою є діяльність на міжнародній арені в частині залучення зарубіжного капіталу.

На окрему увагу в контексті дослідження даного питання заслуговує проведення роботи з національно-патріотичного виховання молоді. Саме виховання молодого покоління громадян у дусі патріотизму та законослухняності – запорука розбудови правової демократичної держави [9, с. 80]. Молоде покоління українців повинно зростати у дусі любові до своєї держави, поваги до правоохоронних органів, слідувати вимогам закону. У таких умовах навіть за наявності тих чи інших детермінантів кримінальних правопорушень громадяни України будуть утримуватись від вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень.

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що найбільш ефективними напрямками запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, на загальносоціальному рівні є: посилення рівня соціальної підтримки громадян, які постраждали внаслідок воєнної агресії з боку російської федерації та рівня державного контролю за механізмом реалізації цієї підтримки (перевірка правомірності отримання громадянами відповідної допомоги); створення (модернізація) програм доступного житла; створення нових робочих місць шляхом залучення зарубіжного капіталу; посилення роботи у напрямі національно-патріотичного виховання молоді тощо.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз питання спеціально-кримінологічного запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій. Навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 192 с.
3. Shablysty I. V., Kosyachenko K. E., Berezniak V. S., Katorkin R. A. & Konopelskyi V. Y. Activities of international medical and humanitarian non-governmental organizations in Ukraine under the conditions of martial law. *Christian Journal for Global Health*. 2023, 10(1). P. 33–42. DOI: <https://doi.org/10.15566/cjgh.v10i1.749>
4. Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Торгівля людьми як делікт, що посягає на безпекове середовище. Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 205–229. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-363-7-10>
5. Чайка І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні: дис. докт філософії: 081 – Право. Кропивницький, 2023. 296 с.
6. Юнін О. С., Шевченко С. І. Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 823–846. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-36>
7. Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 р. № 947 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#Text>
8. Умови забезпечення приватним акціонерним товариством «Українська фінансова житлова компанія» доступного іпотечного кредитування громадян України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2022 р. № 856 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2022-%D0%BF#n29>
9. Березняк В.С., Шаблістий В.В., Каторкін Р.А. Кримінологічні аспекти деліктної поведінки дітей в Україні. Juvenile policy as a component of supporting Ukraine’s national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs) : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 79–102. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7882/16460-1>